

KAL'A-İ SULTÂNİYE (ÇANAKKALE) SANCAĞI'NDA EĞİTİM KURUMLARI

Fatma KAYA*

Özet: Bu çalışmada, Kal'a-i Sultâniye (Çanakkale) Sancağı'nın batılı tarzdaki okulları incelenmektedir. İlk olarak Sancak'taki okulların gelişiminin anlaşılabilmesi için devletin kendine batıyı örnek alması ve eğitim kurumlarını da batı modeline göre tekrar oluşturması anlatılmıştır. Bu okullar (ibtidâî, rüşdiye, idâdî ve sultânî) tarihsel gelişime göre değil basamak sırasına göre ele alınmıştır. Sancak genelindeki okulların öğretmen, öğrenci ve yer durumları teferruatlı olarak incelenmeye çalışılmıştır. Sancak'taki medreselerle ilgili kısa bir bilgi de verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kal'a-i Sultâniye (Çanakkale), eğitim, ibtidâî, rüşdiye, idâdî, sultânî

Klasik dönem Osmanlı eğitim kurumları; medreseler, sıbyan mektepleri ve Topkapı Sarayı'ndaki Enderun Mektebidir.¹ Zamanla devletin diğer kurumlarında olduğu gibi bu kurumlarda da bozulmalar meydana gelmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa devletlerinin üstünlüğünü yalnız askerî sahada gören ve mesafeyi kapatmak için, askerî müesseseleri batı ilim, teknik ve eğitim tarzına göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı Devleti ricali; XVIII. yüzyılın sonlarına doğru batının her alanda üstünlüğünü kabul ederek devletin bütün kurumlarında ıslahat yapma gereğini hissetmişlerdir.² Devletin kötü gidişattan kurtarılmasının ve batı istilasına karşı korunmasının da ancak eğitim alanındaki yeniliklerle sağlanabileceğini görmüşlerdir.³ Böylece batılı tarzdaki eğitim kurumları ortaya çıkmış, bu da eğitimde ikili sisteme; klasik ve batılı tarza yol açmıştır. Batılı tarzdaki okullar içinde ilk olarak rüşdiyeler kurulmuş, daha sonra ibtidâî, idâdî, sultânî ve Dârül-fünûn bu okulları takip etmiştir. Bu çalışmada daha anlaşılır olması için eğitim kurumları basamak sırasına göre ele alınmıştır.

Sıbyan mektepleri genellikle cami yanında açılmış ve caminin imamı mektebin de hocası olmuştur. Okuma yazma öğretmek, İslam dininin kurallarını ve Kur'ân'ı ezberletmek bu okulların temel amacıdır. Bütün eğitim kurumlarının düzenlenmesinin yapıldığı 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile sıbyan mekteplerinin ıslahı da planlanmıştır. Bu Nizamnâme'ye göre sıbyan okullarının öğretim süresi dört yıldır. Erkekler 6-10, kızlar 7-11 yaşları arasında

* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Eğitimi ABD, Doktora Öğrencisi

¹ S. Celal Antel, "Tanzimat Maârifî", *Tanzimat I*, MEB, İstanbul, 1999, s.441

² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1999, s.1

³ Benjamin Fortna, *Mekteb-i Hümayûn*, İstanbul, 2005, s.32

okula devam edecektir. Okutulacak dersler, Usûl-i Cedîde veçhile Elifbâ, Kur'ân-ı Kerîm, Tecvid, Ahlâka müteallik Resâil, İlm-i Hâl, Yazı Talimi, Fenn-i Hesab, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Malumât-ı Nâfia'dır. Hocaların Osmanlı tebaasından ve Dârül-muallimîn mezunu olması şarttır. Bundan sonra yeni usul okumanın uygulandığı ve Maârif Nezâreti'ne bağlı mekteplere ibtidaî, eski usulün uygulandığı ve Evkaf Nezâreti'ne bağlı mekteplere sıbyan ismi verilmiştir. 1869 Nizamnâmesi'nin illerde uygulanmasına 1872'den sonra başlanmıştır.⁴ Klasik tarzda eğitim görmek isteyen öğrenciler medreselere; batılı tarzda eğitim almak isteyenler de rüşdiyelere devam ederlerdi.

1773'ten itibaren açılan askeri yüksek okullara alınacak öğrencileri ve yeni oluşan devlet bürokrasisine memur yetiştirmek amacıyla rüşdiye adı verilen eğitim kurumları oluşturulmuştur. Rüşdiyeler bir dönem orta, bir dönem de ilköğretim içinde yer almıştır. 1848'de açılan Dârül-muallimîn-i Rüşdi'nin mezun vermesiyle rüşdiyeler taşrada büyük kentlerde de kurulmuş (Temmuz 1853) ve 25 rüşdiye açılmıştır.⁵ 1869 Maârif Nizamnâmesi rüşdiyeler için de yenilikler getirmiştir. Buna göre beş yüz evden fazla olan kasabalarda, halkı sadece İslam ise yalnız bir İslam rüşdiyesi, yalnız Hıristiyan ise bir Hıristiyan rüşdiyesi açılacaktır. Halkı karışık olan yerlerde Müslümanlar ve Hıristiyanlar için birer rüşdiye yapılacaktır. Fakat karışık kasabalarda ayrı rüşdiye açılması için azınlık halkın yüz haneden fazla olması gerekir. Eğitim süresi 4 yıl olarak belirlenen rüşdiyelerde okutulacak dersler de şöyledir.⁶

Din Dersi	Osmanlıca Dil Bilgisi
İmlâ ve Yazı	Yeni Usul Üzerine Arapça ve Farsça
Defter Tutmak	Hesap İlmi(Matematik)
Hatt Dersi	Geometrinin Başlangıcı
Umumî Tarih ve Osmanlı Tarihi	Coğrafya
Jimnastik	Okulun Bulunduğu Yerde Kullanılan Mahalli Dil

Ticaretin yoğun olduğu yerlerde zeki ve istekli öğrencilere 4. sene Fransızca Dersi

(Din dersleri Müslüman mezheplerine göre okutulacaktır. Hem din dersleri hem de fen dersleri her milletin kendi dilleri ile okutulacaktır.)

Kızlar için de rüşdiyeler açılmış ve bunların taşrada yayılması 1870'lerden sonra olmuştur. Kadın öğretmen azlığı, kız rüşdiyelerinin

⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s.63,65

⁵ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2004, s.151

⁶ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, 15, Ankara, 2002, s.53

yayılmasını yavaşlatmıştır.⁷ 1869 Nizamnâmesi'ne göre kız rüşdiyelerinin ders programı şöyledir:⁸

Din Dersi	Osmanlıca Dil Bilgisi
Arapça ve Farsça Gramer	İmla ve Yazı
Edebiyat (Müntehabat-ı Edebiye)	Ev İdaresi (Tedbir-i Menzil)
Muhtasar Tarih ve Coğrafya	Hesap ve Defter Tutmak
Nakış Yapabilecek Derecede Resim	Dikiş Uygulaması
Müzik (zorunlu değil)	

Sultan II. Abdülhamid (1876-1908) devrinde rüşdiyeler hükümet dairelerine kâtip yetiştirmek amacına yönelmiş, müfredat programlarında da yazı öğretimi ön plana çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in başlangıcında bu okullar için "bu seneye mahsus" şartıyla geçici bir program yapılmıştır. İlk kurulduklarında ortaöğretim kurumları içinde yer alan rüşdiyeler zamanla ilk öğretim kademesine geçiş yapmışlar ve 1913 yılında yayınlanan Tedrîsât-ı İbtidaiye Kanûn-ı Muvakkatı ile ibtidâîlerle birleştirilmişlerdir.⁹ Böylece ibtidâî mektepler ikişer yıl süreli ve birbirinin devamı olan devre-i ibtidâîye, devre-i vasitiye ve devre-i âliye olarak isimlendirilen üç devreden meydana gelmiştir. Bu mektepler, altı dershaneli ve altı muallimli olarak planlanmışsa da eldeki imkânlar göre şu şekilde teşkilatlanmıştır: Bir dershaneli ve bir muallimli mektepler, iki dershaneli ve iki muallimli mektepler, üç dershaneli ve üç muallimli mektepler, dört dershaneli ve dört muallimli mektepler, beş dershaneli ve beş muallimli mektepler, altı dershaneli ve altı muallimli mektepler, numune iptidaileridir.¹⁰

Rüşdiye okullarının bir basamak üstü idâdî okullarıdır. İdâdî kelimesinin kökü, hazırlamak anlamına gelen 'idâd'dır. Başlangıçta kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlayan ve yetiştiren mekteplere denilmiştir.¹¹ İdâdîler 1869 Nizamnâmesi'yle resmi olarak ortaöğretim kurumları içindeki yerini almıştır. Bu Nizamnâme'nin idâdîlerle ilgili maddeleri şöyledir:

- 1) İdâdî okulları, rüşdiyelerden mezun olan Müslim ve Gayrimüslim çocukların bir arada öğretim yaptıkları yerdir.
- 2) 1.000 haneden fazla ve buldukları yerin önemine göre seçilecek her kasabada birer idâdî okulu yapılacaktır.
- 3) İdâdîlerin yapım masrafları, öğretmen ve hademe maaşları ve diğer giderleri vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktır.

⁷ Akyüz, *a.g.e.*, s.151

⁸ Demirel, *a.g.e.*, s.55

⁹ Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1904-1914)*, Ankara, 1996, s.208,213

¹⁰ Halil Aytakin, *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, 1991, s.48-49

¹¹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 2,İstanbul, 1940, s.412-413

4) Her idâdînin muavinleriyle beraber altı öğretmeni bulunacaktır.
5) Her idâdînin yıllık tahsisatı, personel giderleriyle birlikte 80.000 kuruş olacaktır.

6) İdâdîlerin öğretim süresi 3 yıl olup şu dersler okutulacaktır:

Türkçe Kitâbet ve İnşâ, Fransızca, Kavânîn-i Osmaniye, Mantık, İlm-i Servet-i Mîlel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter Tutma, Hendese ve İlm-i Mesâha, Hikmet-i Tabiyye, Kimya ve Resim.¹²

Parasızlık nedeniyle uzun süre açılmayan idâdîlerin ilki askeri idâdî olan Mekteb-i Fünûn-ı İdâdîye'dir (İstanbul 1845). 1873'de ilk sivil (mülki) idâdî, 1875'de de taşrada Mora Yenişehir'inde ilk idâdî açılmış¹³ ve 1887 yılında toplanan Maârif Komisyonu idâdî tahsilini 4 yıla çıkartmıştır.¹⁴ Daha sonra rüşdiyelerle birleştirilen idâdîler vilayet merkezlerinde 7 yıl, sancak merkezlerinde ise 5 yıl süreli olmuştur.

İdâdî okullarının bir basamak üstü sultânî okullarıdır. Fakat Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi dışında sultânî açılmamıştır. Sultânî okulları, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra asıl gelişmeyi göstermişlerdir. Eğitim Bakanı Emrullah Efendi, fazla verim alnamayan taşra idâdîlerini ıslah etmek istemiş ve 23 yatılı idâdîden 10 tanesini sultânîye çevirmeyi planlamıştır. Bakanlık yeni sultânîleri Eylül 1910'da açmıştır. Ancak yeni sultânîlerden de istenilen başarı elde edilememiştir. 1913 yılında sultânî programları üzerinde yeni düzenlemeler yapılmış ve öğretim devre-i ula (birinci devre) ve devre-i saniye (ikinci devre) olarak ikiye ayrılmıştı. Yedi yıllık idâdîlerle sultânî diplomalarının öğrenciye aynı hakkı sağlaması üzerine Mekâtib-i Sultânîye Nizamnâmesi yedi yıllık idâdîlerin hepsini sultânîye çevirmiştir.¹⁵

Dönemin eğitim kurumları hakkında verilen bu genel bilgilerden sonra Kal'a-i Sultânîye Sancağı'ndaki okullar incelemeye alınmıştır. 1860 yılında o zaman Biga Sancağı olarak isimlendirilen sancak da dahil olmak üzere Hüdavendigâr Eyaleti'ne Mekâtib-i Umûmiye muavini Vehbi Efendi okulları teftiş ve sıbyan mektepleri için olan 10400 cüz risaleyi dağıtmak üzere gönderilmiştir. Hazine sıkıntıda olduğundan bu iş için maaş ve harcırah istememiş, kendi 7000 kuruş maaşının 5000 kuruşunun bu mahallere verilmesini talep etmiştir. Gönderilen risaleler ve miktarları şöyledir:¹⁶

¹² Kodaman, *a.g.e.*, s.114-115

¹³ Akyüz, *a.g.e.*, s.153

¹⁴ Kodaman, *a.g.e.*, s.120

¹⁵ Ergün, *a.g.e.*, s.228-235

¹⁶ BOA, *A.MKT.NZD*, No.316, 5 Zilhicce 1276 (24 Haziran 1860)

Elifbâ ve Şerifi 6000	Cüz 1000	İlmi-hâl 1000	Tecvid 800	Tecvid Şerhi 100	Ahlâk Risalesi 1000
Zübde-i İlmi-hâl 800	Birgivi Metni 200	Malumât-ı Nâfia 500	Topyekün 10400		

1870 yılında Kal'a-i Sultâniye Sancağı'nda bulunan sıbyan mekteplerinin sayısına bakılacak olursa karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:¹⁷

Kal'a-i Sultâniye	8	Çan Nahiyesi	34
Eceabat Nahiyesi	15	Lapseki Kazası	-
.....	1	Ayvacık Kazası	30
Ezine	26	Bozcaada	2
Kaymakamlığı		Kaymakamlığı	
Bayramiç Nahiyesi	56	İmroz Nahiyesi	-
Kumkale Nahiyesi	5	Semadirek	-
Biga Kaymakamlığı	18	Limni	3
		Kaymakamlığı	
Dimetoka Nahiyesi	10		

Kaynakta belirtilen toplam okul sayısı 206'dır. Fakat dikkatle incelendiğinde 208 sonucu elde edilmektedir ve Lapseki Kazası'nın sıbyan mektebi sayısı da verilmemiştir. Bu durum verilen mektep sayısının gerçek sayıdan eksik olmasına sebep olabilir. 1873 yılında sıbyan mektebi sayısı 225'e¹⁸, 1874'de 229'a¹⁹ çıkmıştır. II. Abdülhamid döneminde okullaşma kampanyası başlatılmıştır. Bu kampanyanın sonucunda inşa ve satın alma yoluyla yeniden açılan ibtidai mektepler şunlardır:²⁰

¹⁷ 1287 Cezâir-i Bahri Sefid Vilâyeti Salnâmesi, s.45

¹⁸ 1290 Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Salnâmesi, s.92

¹⁹ 1291 Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Salnâmesi, s.84

²⁰ 1319 Maârif Nezâreti Salnâmesi, s.987

Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Masraf Miktarı
Kal'a-i Sultâniye	Kız İbtidaî	Tekye Sokağı	312/1894	14500 (kız rüştiyesi ile birlikte)
Lapseki Berburgaz Nahiyesi	İbtidaî	Cami-i Atik	313/1895	5000
Lapseki	İbtidaî	Abdurrahman Efendi Mahallesi	308/1891	2000
Ezine	Erkek İbtidaîsi	Cami-i Kebir	303/1886	7500
Biga	Erkek İbtidaîsi	Kasaba İçi	312/1894	5400
Biga	Erkek İbtidaîsi	Karabiga Nahiyesi	312/1894	8000
Biga	Erkek İbtidaîsi	Dimetoka Nahiyesi	302/1885	14000
Biga	Erkek İbtidaîsi	Çan Nahiyesi	302/1885	6000
Kal'a-i Sultâniye ²¹	Hamidiye İbtidaîsi	-	317/1899	50000

1891 yılında taşra ibtidaîlerinin programları tekrar düzenlenmiş ve bu program küçük değişikliklerle 1908'e kadar devam etmiştir. 1905-1906 yılında Çanakkale'de 10 erkek 7 kız ve 426 karma eğitim yapan ibtidaî (büyük olasılıkla sıbyan mektebi) vardır.²² I. Dünya Savaşı yıllarında da Biga'da kargir ve altı dershaneli olarak yeniden inşa edilen ibtidaî mektep resmi merasimle açılmıştır.²³ Yukarıda da belirtildiği gibi bu mekteplerden mezun olup eğitimlerine devam etmek isteyenler medreselere ya da rüşdiyelere devam ederlerdi.

²¹ 1321 Maârif Nezâreti Salnâmesi, s.740

²² Kodaman, a.g.e, s.88-90

²³ BOA, DH.UMUM, No.69, 16 Zilkade 1334 (14 Eylül 1916)

Kal'a-i Sultâniye Sancağı'nda medreselerin durumları şöyledir:²⁴

Kaza	Medresenin İsmi	Mahali	Müderrisi	Talebe adedi	Medresenin Kurucusu
Biga	Hatibzade	Takyeci	Ahmed Efendi	15	Hatibzade
Biga	-	Cami-i Kebir	Hacı Musa Efendi	14	Hacı Emin Ağa
Ezine	Cami-i Kebir	Cami-i Kebir	Müftü Hasan Fehmi Efendi	10	Abdurrahman Efendi
Ezine	-	Cami-i Cedid	Hacı Abdülhalim Efendi	20	Hadmizade Hacı Osman Bey
Ezine	Cami-i Atik	Cami-i Atik	Hafız Osman Efendi	18	Hacı Bali
Lapseki	Gazi Yakub Bey	Yakub Bey Cami	Ali Efendi	5	Gazi Yakub Bey
Ayvacık	Hüdavendigâr Gazi	Tuzla	Hafız Abdülmuttalib Efendi	55	Gazi Hüdavendigâr Sultan Murad Han

Medreselerden sonra sancak genelindeki rüşdiye okulları incelendi. 1869 yılında Kal'a-i Sultâniye Sancağı'nda merkez kaza, Biga, Ayvacık ve Limni'de olmak üzere 4 rüşdiye vardır.²⁵ Fakat 1872 yılı Vilâyet Salnâmesi'nde sadece 3 rüşdiye hakkında açıklayıcı bilgi verilir. Buna göre:²⁶

Kal'a-i Sultâniye Rüşdiye Mektebi	Muallim-i Evvel	Tahir Efendi
	Muallim-i Sani	Ata Efendi
	Kapıcı	İzzet Efendi
	Talebe Miktarı 40	
Biga Rüşdiye Mektebi	Muallim	Mustafa Efendi
	Kapıcı	Musa Efendi
	Talebe Miktarı 19	
Ezine Rüşdiye Mektebi	Muallim	Abdurrahman Efendi
	Talebe Miktarı -	

²⁴ 1319 Maarif Nezareti Salnamesi, s.983

²⁵ 1287 Cezair-i Bahri Sefid Vilayeti Salnamesi, s.45

²⁶ 1289 Cezair-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi, s.30,44,47

1876 Vilâyet Salnâmesi'ne göre²⁷,

Kal'a-i Sultâniye Rüşdiye Mektebi	Muallim-i Evvel	Mehmed Efendi
	Muallim-i Sani Muallim-i Salis Muallim-i Rika Kapıcı Talebe Miktarı 75	Ata Efendi Yusuf Efendi Şükrü Efendi İsmail Efendi
Biga Rüşdiye Mektebi	Muallim Kapıcı Talebe Miktarı 76	İbadullah Efendi Musa Efendi
Ezine Rüşdiye Mektebi	Muallim Kapıcı Talebe Miktarı 25 Muallim	Eyüb Sabri Efendi Abdurrahman Efendi Hüseyin Hüsnü Efendi
Lapseki Rüşdiye Mektebi	Kapıcı Talebe Miktarı 28 Muallim	Hafız Bekir Efendi Hüsnü Efendi
Ayvacak Rüşdiye Mektebi	Kapıcı Talebe Miktarı 20 Muallim	Mercan Efendi Mehmed Sadık Efendi
Bozcaada Rüşdiye Mektebi	Kapıcı Talebe Miktarı 22	Halil Efendi

Kal'a-i Sultâniye Sancağı 1876 yılında Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti'nden ayrılarak müstakil sancak olmuş (Bozcaada ve Limni sancak dahilinden çıkmıştır), 1881'de Balıkesir Vilâyeti'ne bağlanmış, 1888'de tekrar müstakil olmuş ve Cumhuriyet dönemine kadar müstakil sancak olarak kalmıştır. 1879 Devlet Salnamesi'ne göre rüşdiye bulunan yerler Ezine, Kal'a-i Sultâniye ve Lapseki'dir.²⁸ Çeşitli devlet salnamelerinde rüşdiyelerin öğrenci sayıları şöyle verilmiştir:

²⁷ 1293 Cezâir-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Salnâmesi, s.122-123

²⁸ 1296 Devlet Salnâmesi, s.146

Salname Tarihi	1300/1883²⁹	1302/1885³⁰	1304/1887³¹	1305/1888³²
Kal'a-i Sultâniye	34	31	35	40
Biga	45	35	37	37
Ezine	25	41	43	45
Ayvacık	23	18	25	30
Lapseki	22	29	22	25

Sancak'ta kızlar için de rüşdiyeler yapılmıştır. II. Abdülhamid zamanında yeniden inşa ve satın alma yoluyla açılan kız rüşdiyeleri şunlardır:³³

Kaza	Mektebin Derecesi	Mektebin Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	Masraf Miktarı
Kal'a-i Sultâniye	İnas Rüşdiyesi	Tekye Sokağında	313/1895	14500(Kız İbtidaîsi ile birlikte)
Biga	İnas Rüşdiyesi	Takiyeci	315/1897	7500

1895'te Ayvacık Rüşdiye Mektebi'nin yeniden açılması için 500 kuruş ve ıslahı için de 6960 kuruş maaş ayrılmıştır³⁴. Kal'a-i Sultâniye Sancağı'ndaki rüşdiyelerin 1898-1899 öğretim yılında öğretmen ve öğrenci durumları:³⁵

Biga Rüşdiye Mektebi	Muallim-i Evvel Muallim-i Sani Hat Muallimi Talebe 65	Receb Hamdi Efendi Mahmud Efendi İsmail Efendi Hademe 1
Lapseki Rüşdiye Mektebi	Muallim Vekili Hüsn-ü Hat Muallimi Talebe 43	Mehmed Efendi Mehmed Efendi Hademe 1
Ezine Rüşdiye Mektebi	Muallim	Mehmed Azmi Efendi

²⁹ 1300 Devlet Salnâmesi, s.206

³⁰ 1302 Devlet Salnâmesi, s.411

³¹ 1304 Devlet Salnâmesi, s.319

³² 1305 Devlet Salnâmesi, s.245

³³ 1319 Maârif Nezâreti Salnâmesi, s.986

³⁴ BOA, İMF, No.157, 24 Safer 1313 (16 Ağustos 1895)

³⁵ 1319 Maârif Nezâreti Salnâmesi, s.981

	Hat Muallimi Talebe 46	Hafız Mehmed Efendi Hademe 1
Ayvacak Rüşdiye Mektebi	Muallim	Numan Efendi
	Hat Muallimi Talebe 19	Vasıf Efendi Hademe 1
Kal'a-i Sultâniye Kız Rüşdiye Mektebi	Muallime-i Evvel	Nazmiye Hanım
	Muallime-i Saniye Talebât 20	Şefia Hanım Hademe 1
Biga Kız Rüşdiye Mektebi	Muallime Talebât 18	Şevket Hanım Hademe 1

Burada Kal'a-i Sultâniye Rüşdiyesi'ni göremememizin sebebi sancak idâdîlerinin rüşdiyelerle birleşip 5 yıllık bir okul olmasıdır. Ezine kazasında halkın ianesiyle inşa olunan rüşdiye mektebinin inşasında çalıştıkları için alacakları 2843 kuruşu iane akçesine suiistimal karıştırılmasından dolayı alamadıklarından bahis ve alacaklarının ödenmesi isteğiyle yapıcı esnafından Kalfa Kostî ve arkadaşı Nikola Kostantin tarafından verilen arzuhal gereğinin yapılması için mutasarrıflığa gönderilmiştir.³⁶ Biga kazası merkezindeki rüşdiye binası da yanmış ve bina ihale edilerek 64000 kuruşa tekrar yaptırılmasına karar verilmiştir.³⁷ Bu yeni bina 24 Temmuz 1909'da açılmış ve padişaha izafetle Füyuzat-ı Reşadiye adını almıştır.³⁸

İbtidâîler ve rüşdiyeler birleştirildikten sonra Sancak'taki ibtidâî mekteplerin durumu şöyledir:³⁹

³⁶ BOA, DH.MKT, No.480, 7 Muharrem 1320 (16 Nisan 1902)

³⁷ BOA, DH.MUİ, No.4-1, 20 Şaban 1327 (6 Eylül 1909)

³⁸ BOA, İ.MF, No.14, 16 Cemaziyelahir 1326 (16 Temmuz 1908)

³⁹ Aytekin, a.g.e, s.227-229

Bir Dershaneli ve Bir Muallimli Mektepler **İki Dershaneli ve İki Muallimli Mektepler**

Kal'a-i Sultâniye Kazası: Kal'a-i Sultâniye Ayvacık Kazası: Paşa, Hotcuk-ı Kebir

Ezine Kazası: Geyikli, Ketenbolu, Biga Kazası: Biga
Bağçeli, Firanlı

Bayramiç Kazası: Çırpılar, Çavuşlu,
Pınarbaşı

Biga Kazası: Aga, Kalıklıçeşme,
Danişmend, Karazlı, Bakacık,
Kocayabala

Lapseki Kazası: Lapseki

Üç Dershaneli ve İki Muallimli Mektepler **Dört Dershaneli ve Dört Muallimli Mektepler**

Kal'a-i Sultâniye Kazası: Kal'a-i Sultâniye(2) Ayvacık Kazası: Ayvacık

Biga Kazası: Karabiga, Denizkent Biga Kazası: Biga

Lapseki Kazası: Çardak, İlyas,
Baylıbarak, Bergos

Beş Dershaneli ve Beş Muallimli Mektepler **Altı Dershaneli ve Altı Muallimli Mektepler**

Biga Kazası: Biga

Kal'a-i Sultâniye: Kal'a-i Sultâniye

Ezine Kazası: Ezine(2)

Ayvacık Kazası: Ayancık

Bayramiç Kazası: Bayramiç(2)

Biga Kazası: Biga

Lapseki Kazası: Lapseki(2)

Talebe sayısı: 4125

Muallim sayısı: 125

Mektep sayısı: 39

Bir muallime düşen talebe sayısı: 33

Kaza, nahiye ve köy sayıları: 513

Okullaşma oranı(binde): 76

Sancak'ta 11'i Maârif Nezâreti'ne, 20'si Evkaf Nezâreti'ne bağlı olmak üzere toplam 31 ibtidaî mektep bulunuyordu. Mektep sayısı 1331 (1913) ders yılı başında 39'a çıkmıştır. Fakat aynı sene birkaç ay öğretim yapıldıktan sonra öğretime ara verilerek mektepler kapatılmıştır.

Rüşdiyelerden mezun olanlar idâdî adı verilen bir üst kurumda eğitime başlamaktaydılar. Kal'a-i Sultâniye Sancağı'nda merkez kazada idâdî binasının temeli 13 Temmuz 1301 Rumi yılında (25 Temmuz 1885) atılmıştır. Temel atma töreninde Muhafız vekili Paşa, Mülkiye memurları ve üst rütbeli askeri yetkililer, gayrimüslim milletlerin ruhani başkanları, memleketin ileri gelenleri,

konsoloslar, üç topçu bölüğü, güvenlik askerleri ve bando müzik takımı hazır bulunmuştur. Hasan Ali Yücel, eserinde idâdî binasının 1892 yılında Mutasarrıf Ziver Bey tarafından yaptırıldığını belirtmiştir.⁴⁰ Kal'a-i Sultâniye İdâdîsi, 1889 yılında Değirmenlik mevkiinde 337121 kuruş masrafla açılmıştır.⁴¹ Yeni düzenlemeyle idâdîler vilâyet (leyli-yatılı) ve liva (nehari-gündüzlü) idâdîleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Vilâyet idâdîleri rüşdiyelerle birlikte 7 yıl; liva idâdîleri 5 yıl süreliydi. 1892 yılında 5 yıllık nehari idâdîlerin haftalık ders programı şu şekildedir:⁴²

Yıllar ve Ders Saatleri					
Dersler	I.yıl	II.yıl	III.yıl	IV.yıl	V.yıl
Ulûm-u Diniye	3	2	2	2	2
Arapça	3	3	3	2	2
Farsça	-	2	2	2	-
Türkçe	6	5	3	2	2
Fransızca	-	-	4	5	5
Hesab	2	2	2	3	-
Hendese	-	-	2	2	3
Coğrafya	2	2	2	2	2
Tarih	-	2	3	2	2
Usul-ü Defter	-	-	-	-	2
Malumât-ı Fenniye	-	-	-	-	3
Hüsn-ü Hat	1	1	1	1	1
Resim	1	1	1	1	1

Daha sonra bu ders programlarında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. 1895-1896 öğretim yılında Kal'a-i Sultâniye İdâdîsi'nin dersleri Cebir ilaveli yukarıdaki derslerle aynıdır ve müdür İsmail Hakkı'dır.⁴³ 1896-1897 öğretim yılında Malumât-ı Fenniye'nin yerini Malumât-ı Nâfia almıştır ve Cebir, Kitabet dersleri artı derslerdir. Müdür Mehmet Asaf Bey'dir.⁴⁴ 1897-1898⁴⁵, 1898-1899⁴⁶ öğretim yılında Kitabet ve Malumât-ı Nâfia dersleri çıkarılmış ve İlm-i Eşya dersi konulmuştur. Müdür yine İsmail Hakkı'dır. Bu öğretim yıllarının öğrenci mevcutları aşağıda gösterilmiştir:

⁴⁰ Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Ankara, 2002, s.216; Hasan Ali Yücel, *Türkiye'de Orta Öğretim*, İstanbul, 1938, s.617

⁴¹ *1317 Maârif Nezâreti Salnâmesi*, s.1374

⁴² Kodaman, *a.g.e.*, s.132

⁴³ *1316 Maârif Nezâreti Salnâmesi*, s.1252

⁴⁴ *1317 Maârif Nezâreti Salnâmesi*, s.1490

⁴⁵ *1318 Maârif Nezâreti Salnâmesi*, s.1668

⁴⁶ *1319 Maârif Nezâreti Salnâmesi*, s.980

Ders Yılı	Müslim	Gayrimüslim	Toplam
1895-1896	99	27	126
1896-1897	150	41	191
1897-1898	126	19	145
1898-1899	136	17	153

1900-1901 öğretim yılında Kal'a-i Sultâniye Maârif İdaresi ve İdâdîsî'nin durumu da şöyledir:⁴⁷

Memuriyet	İsimler	Rütbe	
Maârif Muhasebe Memuru	Mustafa Cemal Efendi	-	
Sandık Emni	Hacı Sadık Efendi	-	
Fahri Müze Memuru	Eyüb Sabri Efendi	-	
Müdür	İsmail Hakkı Efendi	-	
Arabî, Farisî, Ulûm-u Diniye ve Ahlâkiye Muallimi	Mustafa Nuri Efendi	Burusa müderrisliği	
Hesap, Cebir, İlm-i Eşya ve Malumât-ı Ziraiye ve Sıhhiye Muallimi	Abbas Efendi	-	
Türkçe ve Fransızca Muallimi	Sabri Efendi	-	
Tarih, Coğrafya, Hendese ve Usul-ü Defteri Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	-	
Kitâbet Muallimi	Mustafa Cemal Efendi	-	
5. ve 6.sene Ulûm-u Diniye ve Ahlâkiye Muallimi	Hafız Mehmed Tevfik Efendi	Tabur İmamı	
Resim ve 6.sene Coğrafya Muallimi	İsmail Hakkı Efendi	Mülazım-ı Evvel	
Hüsn-ü Hat Muallimi	Mehmed Faik Efendi	Kerevet Katibi	
1.sene Türkçe ve 1. 2. ve 3. sene Ulûm-u Diniye ve Ahlâkiye Muallimi	Ahmed Sıdkı Efendi	-	
Mubassır-ı Evvel	Ali Efendi	-	
Mubassır-ı Sani	Ahmed Efendi	-	
1900-1901 öğretim yılında mevcut talebe			
Müslim	Gayri Müslim	Toplam	Hademe
153	9	162	2

⁴⁷ 1321 Maârif Nezâreti Salnâmesi, s.737

1910'dan sonra idâdîlerin adı sultânîye çevrilmeye başlanmıştır ve Çanakkale İdâdîsi, Çanakkale Sultânîsi adını almıştır.⁴⁸ Bu dönemde Biga İdâdîsi'nin de olduğu anlaşılmış olup 1331 (1913) senesi öğrenci durumları şöyledir:⁴⁹

Mektebin Adı	Talebe Sayısı	İdare Heyeti	Muallimler
Kal'a-i Sultânîye Sultanisi	420	10	32
Biga İdâdîsi	125	3	41
Toplam	545	13	73

Sonuç olarak ülkenin genelinde olduğu gibi Kal'a-i Sultâniye Sancağı'nda batılı tarzda eğitim kurumları yaygınlaşmış, öğrenci sayısı da buna paralel olarak artmış, yeni binalar yapılmış ve okullaşma oranı dönemin sonlarında binde 76'ya yükselmiştir. Ancak I. Dünya Savaşı'nın başlaması eğitimde gelişmeleri sekteye uğratmış ve Çanakkale cephesinin açılması Sancak'taki eğitim faaliyetlerini durdurmuştur. Ayrıca günümüzde olduğu gibi bu dönemde de sürekli bir değişim söz konusu olmuş ve kalıcı, başarılı bir eğitim sistemi oturtulamamıştır. Ancak bu durum eğitimde iyi yönde gelişmelerin olmadığı anlamına da gelmemektedir.

Abstract: In this study, schools adapted from the west in Sultâniye Sancak (Sancak means a state in Ottoman Empire and Sultaniye Sancak was Stuated in Çanakkale City) have been investigated. It has been explained how Otoman Empire had taken the western countries as models and reformed its schools as in the west. These schools such as iptidaî (now it is equalant to primary school), rüşdiye (now it is equalant to primary school), idâdî (now it is equalant to secondary school), sultânî (now it is equalant to secondary school) have not been dealt with according to their history but according to their stages. Early stages come first in my study, that is. The teachers, students and places of these schools have been handled in details in that Sancak. A brief information about medreses (mosque schools) have been given.

Key Words: Kal'a-i Sultâniye (Çanakkale), education, primary school (ibtidaî), primary school (rüşdiye), secondary school (idâdî), secondary school (sultânî)

Kaynakça

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), A.MKT.NZD, No.316, 5 Zilhicce 1276(24 Haziran 1860)*
BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.UMUM, No.69, 16 Zilkade 1334(14 Eylül 1916)

⁴⁸ YÜCEL, a.g.e, s.617

⁴⁹ AYTEKİN, a.g.e, s.229

- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.MF, No. 157, 24 Safer 1313(16 Ağustos 1895)*
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.MKT, No. 480, 7 Muharrem 1320(16 Nisan 1902)*
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.MUI, No. 4-1, 20 Şaban 1327(6 Eylül 1909)*
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İ.MF, No.14, 16 Cemaziyelahir 1326(16 Temmuz 1908)*
- 1287 Cezâir-i Bahri Sefîd Vilâyeti Salnâmesi*
- 1289 Cezâir-i Bahri Sefîd Vilâyeti Salnâmesi*
- 1290 Cezâir-i Bahri Sefîd Vilâyeti Salnâmesi*
- 1291 Cezâir-i Bahri Sefîd Vilâyeti Salnâmesi*
- 1293 Cezâir-i Bahri Sefîd Vilâyeti Salnâmesi*
- 1296 Devlet Salnâmesi*
- 1300 Devlet Salnâmesi*
- 1302 Devlet Salnâmesi*
- 1304 Devlet Salnâmesi*
- 1305 Devlet Salnâmesi*
- 1316 Maârif Nezâreti Salnâmesi*
- 1317 Maârif Nezâreti Salnâmesi*
- 1318 Maârif Nezâreti Salnâmesi*
- 1319 Maârif Nezâreti Salnâmesi*
- 1321 Maârif Nezâreti Salnâmesi*
- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara, 2004
- Antel, S. Celal, "Tanzimat Maârihi", *Tanzimat I.*, İstanbul, 1999
- Aytekin, Halil, *İttihad ve Terakki Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara, 1991
- Demirel, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, 15, Ankara, 2002,
- Ergin, Osman, *Türkiye Maârif Tarihi*, 2, İstanbul, 1940,
- Ergün, Mustafa, *II.Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri(1908-1914)*, Ankara, 1996
- Fortna, Benjamin, *Mekteb-i Hümayûn*, İstanbul, 2005
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1999
- Mahmud Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı*, Ankara, 2002
- Yücel, Hasan Ali, *Türkiye 'de Orta Öğretim*, İstanbul, 1938